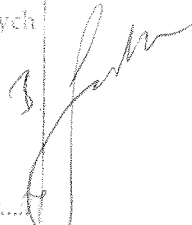


Warszawa, 28 lipca 2022r.

Prof. dr hab. Bogdan Mróz  
Katedra Badań Zachowań Konsumentów  
Instytut Zarządzania  
Kolegium Zarządzania i Finansów  
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Biuro Rady Awansów Naukowych	
Wpływ	05-08-2022
Załącznik	112/2022 h



### Recenzja

pracy doktorskiej mgr Natalii Raszki p.t.

„Czynniki determinujące zakup odzieży używanej” przygotowanej pod  
kierunkiem naukowym dr hab. Barbary Borusiak, prof. UEP,  
Poznań 2022

#### 1. Wybór tematu i problematyka rozprawy

Problemy związane z degradacją środowiska naturalnego i koniecznością jego ochrony, kwestie związane z ociepleniem klimatu, zrównoważoną produkcją i konsumpcją często przewijają się w debacie publicznej i są przedmiotem troski badaczy, polityków, organizacji pozarządowych itp. Troska o środowisko naturalne jest coraz bardziej artykułowana na całym świecie, czego wyrazem są różnorodne inicjatywy proekologiczne, ruchy społeczne, strajki klimatyczne itp., zyskujące popularność wśród konsumentów zaniepokojonych przyszłością naszej planety i rabunkową eksploatacją jej cennych, nieodnawialnych zasobów. Konsumenty, zwłaszcza reprezentujący młodsze kohorty populacji, stają się coraz bardziej świadomi zagrożeń i zmian zachodzących w środowisku naturalnym. Znajduje to odzwierciedlenie w ich zachowaniach i nawykach zakupowych. Przykładem może być ograniczanie konsumpcji mięsa oraz kupowania nowej odzieży ze względu na negatywne efekty środowiskowe. Pod pręgierzem opinii publicznej znalazła się zwłaszcza branża tzw. szybkiej i ultraszybkiej mody (*fast fashion, ultra fast fashion*). Pandemia COVID-19 i towarzyszące jej okresowe



zamknięcia centrów i galerii handlowych sprzyjały refleksji nad wcześniejszymi, przedpandemicznymi zachowaniami konsumenckimi. Konsumenci uzmysłowili sobie, że mogą się doskonale obejść bez stymulowanego przez sugestywną reklamę częstego kupowania nowej odzieży i wyrzucania starej z korzyścią dla swojego portfela i środowiska naturalnego. Wielu producentów w odpowiedzi na proekologiczne oczekiwania swoich klientów zaczęło wprowadzać wyroby produkowane z materiałów i surowców pochodzących z recyklingu czy wręcz pozyskiwane ze zbiórki odpadów i oczyszczania oceanów (np. sportowe buty Futurecraft Loop firmy Adidas).

Obecnie zauważyć można wyraźny trend kupowania produktów certyfikowanych, wegańskich i ekologicznych. Dotyczy to w coraz większym stopniu także polskich konsumentów. Fascynacja ofertą branży *fast fashion* nie jest już tak powszechna, jak przed pandemią. Konsumenci oczekują, że firmy sprzedające w tradycyjny sposób odzież i obuwie rozszerzą ofertę o usługi z zakresu drugiego obiegu produktów – zyskają dzięki temu zaufanie świadomych i racjonalnych konsumentów. Warto zaznaczyć, że drugi obieg to nie tylko ubrania. Rosnącą popularnością cieszą się także rozwiązania związane z produktami do pielęgnacji ciała i urody (np. możliwość refillingu (ponownego uzupełnienia) opakowań po zużytych kosmetykach).

W tym kontekście z dużym uznaniem należy powitać wybór problematyki recenzowanej rozprawy. Doktorantka podjęła interesujący temat, słabo naświetlony w polskiej literaturze. Dysertacja zyskuje rys aktualności w kontekście obserwowanych nowych trendów i zjawisk w zachowaniach młodych konsumentów polegających na odchodzeniu od modelu konsumpcji opartego na posiadaniu, negacji zachłannego konsumpcjonizmu, poszukiwaniu wartości postmaterialistycznych, trosce o środowisko naturalne itp. Identyfikacja czynników determinujących zakup odzieży używanej w odniesieniu do zachowań polskich konsumentów jest bardzo potrzebna, zasługuje ze wszech miar na uwagę i stanowi problematykę godną rozprawy doktorskiej.

Rozprawa doktorska mgr Natalii Raszki podejmuje zatem bardzo ważne, aktualne oraz interesujące zagadnienia. Doktorantka zmierzyła się z ambitnym wyzwaniem badawczym, wybrała oryginalny temat i starała się osiągnąć cele rozprawy poprzez rozległe studia literaturowe oraz realizację własnego badania empirycznego, które pozwoliło jej zweryfikować postawione na wstępie hipotezy.



## 2. Cel pracy, hipotezy badawcze, metodyka badań

Podstawowy problem badawczy, wokół którego koncentrują się rozważania w recenzowanej dysertacji doktorskiej dotyczy identyfikacji czynników determinujących zakup odzieży używanej lub zniechęcających do kupowania odzieży „z drugiej ręki”. Zakres podmiotowy pracy obejmuje przedstawicieli pokolenia millenialsów (pokolenia Y). Autorka uzasadnia swój wybór tego segmentu populacji faktem, że reprezentanci generacji Y wykazują wysoki poziom świadomości ekologicznej i chętnie podejmują działania zgodne z ideą zrównoważonej konsumpcji.

Cele dysertacji zostały sformułowane na stronie 6 i brzmią następująco (przytaczam *in extenso*):

1. „Identyfikacja czynników determinujących kupowanie odzieży używanej i zbadanie w jakim stopniu wyjaśniają one takie zachowanie nabywcy.
2. Identyfikacja czynników determinujących niekupowanie odzieży używanej i zbadanie w jakim stopniu wyjaśniają one takie zachowanie nabywcy”.

Cele zostały sformułowane w sposób klarowny, są spójne z głównym nurtem rozważań merytorycznych w rozprawie, dobrze korespondują z zastosowanymi narzędziami badawczymi oraz zostały sformułowane w sposób umożliwiający weryfikację stopnia ich osiągnięcia. Można byłoby jednak oczekiwać większej finezji semantycznej, jeśli chodzi o warstwę językową. Ponadto, trudno oprzeć się refleksji, że można je było sformułować w jednym zdaniu. Natomiast należy zgodzić się z Autorką, że czynniki determinujące zakup lub rezygnację z zakupu odzieży używanej nie mają postaci symetrycznej, są zupełnie innej natury, więc ich badanie jest w pełni zasadne.

Zgodnie z ugruntowaną praktyką naukową, mając na uwadze przytoczone wyżej cele, na podstawie studiów literaturowych oraz własnego badania jakościowego w postaci zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI- *Focus Group Interview*) zostały sformułowane dwie hipotezy badawcze (por. strona 6 dysertacji):

„**H1**: Czynnikiem najsilniej determinującym kupowanie odzieży używanej jest czynnik ekonomiczny.

**H2**: Czynnikiem najsilniej determinującym niekupowanie odzieży używanej jest czynnik społeczny”.

Powyższe hipotezy (rozszerzone do czterech) zostały przedstawione w rozwiniętej postaci w rozdziale czwartym dysertacji (na stronie 81), w którym Doktorantka



przedstawiła bardziej szczegółowo metodyczne aspekty przeprowadzonego badania własnego. Warto zaznaczyć, że we wstępie zostały przedstawione dwie hipotezy (sformułowane w sposób ogólny), natomiast na początku rozdziału czwartego zaprezentowano cztery hipotezy (przy czym dwie z nich zostały przedstawione w sposób bardziej szczegółowy). Ponadto, występuje rozbieżność między treścią jednej z hipotez przedstawionej we wstępie (**H1**: Czynnikiem najsilniej determinującym kupowanie odzieży używanej jest czynnik **ekonomiczny**), a treścią tej samej hipotezy zaprezentowanej w części metodycznej, na stronie 81 („H2: Czynnikiem **ekologiczny** najsilniej determinuje zakup odzieży używanej przez millenialsów”). Rozbieżność ta staje się zrozumiała po uważnej lekturze dysertacji i analizie wyników przeprowadzonego badania (hipotezę o najsilniejszym wpływie czynnika ekonomicznego odrzucono na rzecz czynnika ekologicznego), ale żeby nie wprowadzać czytelnika w konfuzję należałoby we wstępie dodać krótkie wyjaśnienie objaśniające zastosowaną procedurę badawczą.

Pomijając powyższe zastrzeżenia przedstawione hipotezy badawcze są kompatybilne z celami pracy i – pomimo pewnej chropowatości stylistycznej - zostały sformułowane w sposób klarowny, umożliwiając ich weryfikację (falsyfikację lub potwierdzenie). Zastosowana procedura badawcza opiera się na krytycznej analizie literatury pozwalającej sformułować hipotezy rozprawy oraz realizacji badania własnego służącego empirycznej weryfikacji postawionych hipotez. W tym celu zostały wykorzystane statystyczne metody ilościowe: analiza czynnikowa metodą głównych składowych (PCA – *Principal Component Analysis*) oraz confirmacyjna analiza czynnikowa (CFA – *Confirmatory Factor Analysis*).

Badaniem empirycznym typu CAWI i PAPI objęto łącznie 1113 respondentów w wieku 21-41 lat reprezentujących pokolenie millenialsów. W badaniu CAWI liczebność celowo dobranej próby wyniosła 1043 respondentów, natomiast w badaniu PAPI (ankieta papierowa) wzięło udział 70 respondentów niekupujących odzieży używanej.

Zastosowaną procedurę badawczą przedstawioną w poglądowy sposób na rysunku 11 (strona 82 rozprawy) należy ocenić pozytywnie. Doktorantka wykorzystwała właściwie dobrane, komplementarne metody badawcze, a program badań przeprowadzonych na potrzeby dysertacji doktorskiej mgr Natalii Raszki stanowi dobrze przemyślane, spójne przedsięwzięcie badawcze. Na uwagę zasługuje triangulacja metod badawczych stanowiąca dobrze ugruntowaną praktykę naukową oraz właściwa sekwencja zastosowanych metod: na początku eksploracja literatury przedmiotu,



następnie badania fokusowe pozwalające dokonać wstępnego rekonesansu, wreszcie badania ankietowe zwieńczone przeprowadzeniem analiz czynnikowych oraz identyfikacją czynników determinujących kupowanie i unikanie zakupu odzieży używanej.

### 3. Układ i struktura dysertacji

Rozprawę doktorską mgr Natalii Raszki można określić jako studium o charakterze teoretyczno-empirycznym. Praca, wraz z bibliografią, spisami tablic i rysunków oraz załącznikami liczy łącznie 183 strony (174 strony bez aneksu).

Dysertacja zawiera 59 tabel oraz 16 rysunków ilustrujących tok wywodów Autorki oraz wzbogacających i urozmaicających narrację. Na samym końcu Doktorantka zamieściła dwa załączniki zawierające kwestionariusze ankiet skierowanych do respondentów kupujących odzież używaną oraz osób niekupujących tego typu odzieży. Literatura przedmiotu jest imponująca jak na dysertację doktorską (wystarczy wspomnieć, że jej wykaz zajmuje prawie 30 stron rozprawy). Została dobrze wykorzystana pod kątem problematyki rozprawy, jest różnorodna i obejmuje trafnie dobrane pozycje autorów polskich i zagranicznych opublikowane w renomowanych czasopismach naukowych. Są to pozycje o różnym ciężarze gatunkowym, w zdecydowanej większości kompatybilne z głównym nurtem rozważań w pracy. Warto odnotować, że niektóre pozycje, występujące w tekście w przypisach harwardzkich nie zostały umieszczone w bibliografii na końcu pracy (np. Wątroba, 2006), natomiast w niektórych rok publikacji występujący w przypisach jest inny niż w wykazie literatury (np. Olejniczuk-Merta, Mróz – por. strona 8).

Rozprawa doktorska mgr Natalii Raszki składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, podsumowania, bibliografii, wykazu rysunków i tabel oraz dwóch załączników zawierających kwestionariusze przeprowadzonych ankiet. Można w niej wyróżnić dwie warstwy: erudycyjną oraz badawczą. Wątek erudycyjny obejmuje pierwsze trzy rozdziały, natomiast część badawcza rozdziały czwarty i piąty.

Praca ma klarowną i logiczną konstrukcję, adekwatną do problematyki i celów przedstawionych we wstępie, proporcje między częścią teoretyczną i empiryczną są rozłożone w miarę równomiernie (objętość pierwszych trzech rozdziałów nieco przekracza objętość dwóch pozostałych: ok. 70 vs. ok. 60 stron).

Rozdział pierwszy, zatytułowany „Zrównoważona konsumpcja – istota, przyczyny i przejawy” ma charakter erudycyjny, prezentuje podstawowe pojęcia oraz koncepcje dotyczące zrównoważonej konsumpcji i stwarza dobry grunt dla rozważań prowadzonych w dalszej części rozprawy. Na uwagę w tym fragmencie pracy zasługuje rzetelny przegląd literatury i oparte na nim autorskie zestawienia tabelaryczne na stronach 18, 29, 33-34 porządkujące materiał zgromadzony podczas studiów literaturowych.

Rozdział drugi („Rynek odzieży używanej”), zgodnie z tytułem, zawiera charakterystykę rynku odzieży używanej osadzoną w kontekście nowych trendów konsumenckich i biznesowych (zrównoważona moda – *sustainable fashion*, *circular fashion*, *green fashion*, ruch *Fair Trade* itp.). Doktorantka zaprezentowała w nim również formy obrotu odzieżą używaną oraz dane statystyczne obrazujące stan, dynamikę i prognozy rozwoju rynku odzieży używanej.

Trzeci rozdział rozprawy („Czynniki determinujące zakup odzieży używanej – przegląd literatury”) został przygotowany na podstawie rzetelnej kwerendy fachowej literatury oraz z wykorzystaniem wtórnych źródeł informacji o różnym charakterze. Doktorantka umiejętnie wykorzystwała różne publikacje przedstawiając w syntetyczny sposób czynniki wpływające na kupowanie odzieży używanej bądź zniechęcające do jej zakupu. Ta część pracy ma niewątpliwe walory systematyzacyjne, przejawiające się m.in. w opracowanych przez Autorkę zestawieniach tabelarycznych czynników determinujących zakup odzieży używanej lub brak zainteresowania tego typu ofertą rynkową (por. tabele 8, 9, 10, 11 i 12).

Czwarty rozdział dysertacji zatytułowany lapidarnie: „Metodyka badania” zawiera, zgodnie z nazwą, prezentację metodycznych aspektów własnych badań empirycznych Doktorantki. W uporządkowany, logiczny i przejrzysty sposób scharakteryzowano w nim cele, hipotezy, metody badawcze oraz kwestie związane z konstrukcją narzędzi pomiarowych (kwestionariuszy ankiet).

W ostatnim, piątym rozdziale rozprawy („Weryfikacja empiryczna czynników determinujących kupowanie i niekupowanie odzieży używanej”) mgr Natalia Raszka przedstawiła charakterystykę respondentów w różnych przekrojach oraz dokonała rzetelnej i wszechstronnej analizy statystycznej zgromadzonego materiału badawczego wykorzystując analizę czynnikową metodą głównych składowych (PFC – *Principal*

*Factor Analysis*) oraz konfirmacyjną analizę czynnikową (CFA – *Confirmatory Factor Analysis*) wraz z całym niezbędnym instrumentarium analitycznym.

Czwarty i piąty rozdział dysertacji oceniam bardzo wysoko; w moim przekonaniu są one głównym komponentem „intelektualnej wartości dodanej” i stanowią najmocniejszy atut rozprawy doktorskiej mgr Natalii Raszki. Doktorantka wykazała umiejętność samodzielnego sformułowania i rozwiązania problemu naukowego, ponadto zademonstrowała zdolność krytycznej analizy oraz dobrą znajomość warsztatu badawczego, wyrażającą się m.in. w umiejętności poprawnego i adekwatnego wykorzystania metod analizy statystycznej.

Zwieńczeniem rozważań w pracy jest podsumowanie, w którym Autorka sformułowała w syntetycznej formie główne wnioski, wynikające z przeprowadzonych studiów literaturowych i wyników własnego badania empirycznego, ustosunkowała się do weryfikacji hipotez badawczych oraz wskazała kierunki dalszych badań dotyczących problematyki podjętej w rozprawie.

#### **4. Uwagi formalne i redakcja pracy**

Ogólnie rzecz biorąc, dysertacja doktorska mgr Natalii Raszki została zredagowana z zachowaniem należytej staranności. Tok wywodów jest klarowny, poszczególne części rozprawy są ze sobą powiązane merytorycznie, argumentacja jest przekonująca. Dociekliwy czytelnik dostrzeże w rozprawie pewne mankamenty formalne (błędy interpunkcyjne, literowe, czasami drobne potknięcia stylistyczne, błędy składniowe itp.). Z recenzenckiego obowiązku odnotowuję tylko niektóre z nich:

- błędy literowe i interpunkcyjne, m.in. na stronach 4, 17, 22, 57, 71, 83;
- strona 61: „unikalny” zamiast poprawnego „unikatowy” (ten błąd jest zresztą powielany na innych stronach);
- strona 141: „działania pro środowiskowe” zamiast poprawnego „działania prośrodowiskowe”.

Są to jednak drobne niedociągnięcia i nie mają istotnego znaczenia dla ogólnej oceny wartości merytorycznej recenzowanej rozprawy doktorskiej.



## 5. Konkluzja

W ogólnej ocenie rozprawy doktorskiej mgr Natalii Raszki należy w moim przekonaniu wziąć pod uwagę następujące okoliczności:

- Doktorantka podjęła interesującą i bardzo aktualną problematykę;
- mgr Natalia Raszka wykazała erudycję, dobrą znajomość kontekstu teoretycznego oraz literatury dotyczącej zachowań konsumenckich, zwłaszcza w odniesieniu do zrównoważonej konsumpcji oraz nowych trendów ekologicznych;
- Doktorantka wniosła „intelektualną wartość dodaną” w postaci samodzielnie zaprojektowanych i zrealizowanych badań empirycznych, których wyniki dostarczyły wartościowych wniosków poznawczych oraz umożliwiły sformułowanie rekomendacji dla pomiotów działających na rynku odzieży używanej.

Reasumując, chciałbym podkreślić, że rozprawa doktorska mgr Natalii Raszki stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Dysertacja wieńczy dobrze przemyślany program badawczy. Doktorantka wykazała nie tylko umiejętność formułowania i rozwiązywania problemów naukowych, ale także zademonstrowała kompetencje analityczne świadczące o dobrym opanowaniu warsztatu badawczego. Po wprowadzeniu poprawek i uzupełnień oraz stosownych zabiegach redakcyjnych sugerowałbym rozważenie publikacji pracy jako tematycznie sprofilowanej monografii lub jej fragmentów w postaci artykułów w czasopismach naukowych.

Mając na uwadze przytoczone wyżej argumenty stwierdzam, że praca doktorska mgr Natalii Raszki p.t. „Czynniki determinujące zakup odzieży używanej” spełnia wymogi Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz uzasadnia nadanie mgr Natalii Raszce stopnia doktora w dziedzinie nauk ekonomicznych w dyscyplinie ekonomia i finanse.

W związku z powyższym wnoszę o jej przyjęcie przez Radę Awansów Naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu oraz dopuszczenie do publicznej obrony.